

VÁR VOLT-E A TARI „VÁR?”¹

A bölcsészettudományok java része, s ez különösen igaz a történettudományra, a generációk, mintsem az egyéniség tudománya. Egymás utáni kutatónemzedékek bővítik, alakítják, frissítik az előttük járók által leírtakat, s egyben azokra építkeznek. No persze, ezzel együtt jár az is, hogy munkájukhoz átveszik elődeik és kortársaik kutatásainak eredményeit, Uram bocsá', tévedéseit is. Ha pedig mindez némi tekintélytisztelettel is párosul, a hibás adatok továbbélésének aligha lesz akadálya, nehezebbé válik a pontosítás, javítás. Az alábbi pár oldalban egy bő évszázados történetet, néhány középkori oklevél értelmezésének kérdését szeretném röviden az Olvasó elé tárni annak reményében, hogy tanulságul szolgálhat: a forrásokig való visszatérés olyankor is hasznára válhat a kutatásnak, amikor általánosan elfogadott „igazságokról” van szó.

Alábbi sorok tárgya a tari (Nógrád megye, noha a középkorban többször Hevesben lévőnek is említették) középkori udvarház és „vár” esete. A ma olvasója, országjárója a településen párját ritkítóan szép földrajzi környezetben középkori eredetű plébániatemplommal és egy ugyancsak középkori világi épület romjaival találkozhat a helyszínen. Alábbi sorok célpontja az utóbbi objektum: Tar udvarháza. Anélkül, hogy hosszabb bevezetésbe bonyolódnánk, legyen elég itt és most annyi, hogy a településre vonatkozó középkori források nagyobb része a fiágon kihalt Tariak, Kompoltiak és később a Gúti Országok levéltári hagyatékával a Magyar Országos Levéltár Középkori Gyűjteményeiben régóta hozzáférhető, így van egyáltalában lehetőségünk az alábbi vizsgálatok elvégzésére. E dolgozat írójának figyelme ugyanakkor csak nemrégiben fordult a tari források felé, amikor egy másik dolgozata kapcsán igyekezett áttekinteni a középkori udvarház/vár párhuzamos említéseket.² Ekkor tűntek fel számára a tari vár-említések, s döntött úgy, hogy a vonatkozó források összességét átnézi, majd magyarázatot igyekszik találni a szokatlannak látszó fogalomhasználatra. Ebből az adat-ellenőrző kutatásból nőtt ki e kis írás.

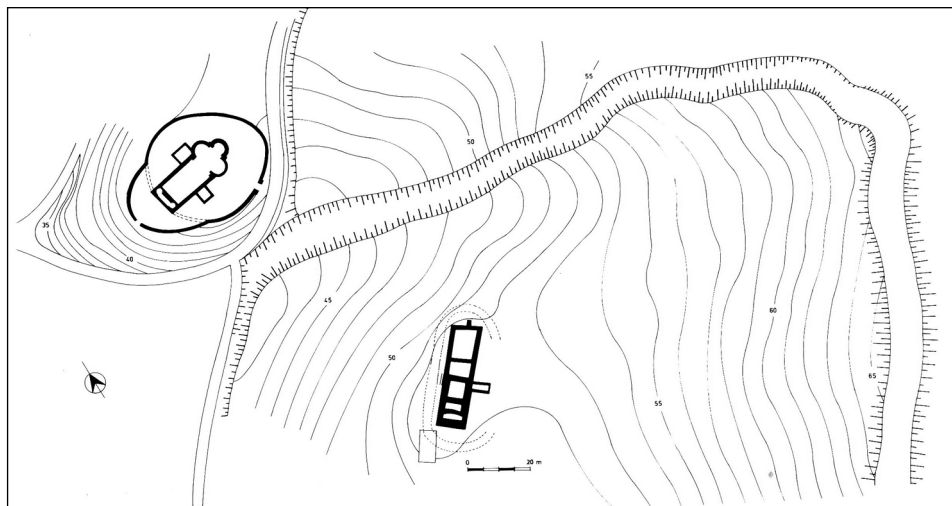
Tar középkori birtokosai Rátótok voltak, valamint egy ideig maga a király. A Rátót nemzetségből származtak a későbbi Tariak, akiknek ősei – nevezetesen „Porc” István, V. István király (1270–1272) régi híve,³ és utódai – 1265-ben nyerték adományul a közeli és eladdig királyi kézen lévő Ágasvárat, melynek tartozékai közé tartozott *Tor* is.⁴ Ekkortól fogva a forrásokban egyre jobban nyomon követhető és 1472-es kihalásukig itt folyamatosan birtokos Tariak jelenléte megkérdőjelezhetetlen, akik budai plébánostól kezdve hevesi ispánokon keresztül udvari méltóságviselőikig bezárólag tekintélyes személyeket

1 A kézirat elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO 00263/09/2. sz.) és az OTKA (K 100749. sz.) támogatta.

2 HORVÁTH RICHÁRD: Mitől vár a vár? (Márkusfalvi Máriássy István várépítési kísérlete 1507-ben) [Kézirat. Sajtó alatt].

3 ZSOLDOS ATTILA: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, 2011. 310.

4 GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest, 1987. 138–139.; ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996. I. 265.

A tári középkori templom és udvarház helyszínrajza (Juan Cabello et al.: A tári Szent Mihály-templom és udvarház. [Művészettörténeti füzetek 22.] Budapest, 1993. 1. kép)

adtak a Királyságnak.⁵ Közülük is kiemelkedik „pokoljáró” Tari Lőrinc a 15. század első harmadából. Róla ugyancsak tudjuk, hogy ha nem külhonban vagy Budán volt, akkor Tart tekintette székhelyének.⁶

E kis közleménynek azonban nem Tar birtoklás- vagy a Tariak családtörténete összefoglalása a feladata. Figyelmünket csupán a tári udvarház avagy másképpen „vár” históriájára vonatkozó forrásokra érdemes és kell összpontosítani. S rögvest adódik a kérdés, hogy miért is beszélhetünk várról Tar estében?

Békefi Remig (1858–1924) ciszterci szerzetes, apát, történetíró nagyszabású rendtörténeti vállalkozásainak egyikében, a pásztói apátság történetéről szóló háromkötetes műve első részében többek közt a Tariak családi történetét is áttekintette.⁷ Ennek oka az volt, hogy a család a Pásztóiakkal rokonságban lévén a nevezett apátság életében is szerepet játszott. Az események előadása kapcsán Békefi óhatatlanul is foglalkozott Tarral, mint a familia névadó és rezidenciális szerepet is betöltő településével. Anélkül, hogy a családtörténet részleteiben elvesznénk – lévén ezek, a későbbiekből kiderül, témánk szempontjából voltaképpen mellékesek – el kell mondanunk, hogy a Tariak és a Pásztóiak egymást testvérukké, ennél fogva kölcsönös örökösökké, fogadták az 1454. esztendő folyamán. Nos, ez az oklevél, amelynek a tári „vár” megszületését köszönhetjük. Ebben ugyanis mindkét fél birtokai teljes részletességgel szerepelnek az efféle oklevelek formuláinak,

5 A család birtoklástörténetének remek összefoglalását lásd: JUAN CABELLO ET AL.: A tári Szent Mihály-templom és udvarház. (Művészettörténeti füzetek 22.) Budapest, 1993. (a továbbiakban: CABELLO: Tar) 9–19.

6 Fennmaradt tőle egy datálatlan, hozzávetőlegesen 1405 előttré, (ekkor lett pohárnokmester) keltezhető levél, melynek keltezési helye: „Datum in Tar...” Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). Diplomatikai Fényképgyűjtemény és Levéltár. (a továbbiakban DF és DL) DL 48207. Kiadásában 1400 körülként szerepel: Zsigmondkori Oklevéltár II/1. Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, 1956. 762. sz.

7 BÉKEFI REMIG: A pásztói apátság története 1190–1702. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története. Harmadik kötet.) Budapest, 1898. (a továbbiakban: Békefi: Pásztó I.) passim.

tartalmának megfelelően. Nos, itt, ebben az oklevélben, egészen pontosan erre az oklevélre történő hivatkozással, találkozhatunk az irodalomban a tari „vár” első említésével, amelyet tehát annak kiadója, Békefi Remig névéhez köthetünk, s egy hétköznapi oklevél-félreértésen alapul.⁸

A „vár” története itt akár nyugvópontra is juthatott volna, ha a kései utókor számára nem lesz érdekes a plébániatemplom és az udvarház. 1983–1985 között Juan Cabello vezetésével sor került utóbbi feltárására is, amit természetesen a kutatás eredményeinek publikálása követett több lépcsőben. Először 1992-ben látott napvilágot egy kisebb lélegzetvételű összefoglalás, amelyben a történeti adatok, így Békefi eredményeinek át-emelése még nem kaptak helyet. Ennélfogva nem esik szó Tar esetében várról, a dolgozat szövege csak erősített udvarházról beszél.⁹ Esztendővel később már nagyobb szabású feldolgozás látott napvilágot az ásató régész és kollégái tollából. Ebben a monográfiában számos alkalommal találkozunk az udvarház említésével, ugyanakkor várként történő megnevezésére a főszövegben nem bukkanhatunk.¹⁰ Azt csak a kötet jegyzetanyaga tartalmazza, ennélfogva értelemszerűen Békefi pásztói kötetére való hivatkozással több helyen bukkanhatunk a tari „várra.”¹¹

Békefi tehát „megalkotta” és leírta, a régészeti kutatás pedig automatikusan átvette a vár létére vonatkozó adatokat. Innen már csak egy lépés kellett, s Tar helyet kapott a középkori kastélyok legfontosabb adattárában, amely Koppány Tibor tollából látott napvilágot. Igaz ugyan, hogy Koppány hangsúlyozta az objektum udvarház voltát, de a két, imént említett 1454-es és alább még tárgyalandó 1465-ös vár említést nem hagyta el. Láthatóan zavaró elemként hatottak az épületre vonatkozó források sorában, ezért magyarázatképpen hozzáfűzte, hogy „okleveles említései ellenére sem sorolható a várak közé.”¹² Mintha megérezte volna a valós helyzetet, ám jobban hitt a korábbi történeti irodalomnak! S ha egy információ kézikönyvi adattá válik, az újabb művek azokat rendre megismétlik. Így esett ez Tarral is.¹³

Most értünk el e kis írás legfájdalmasabb részéhez, az önkritikus sorokhoz. E dolgozat írója is beleesett ugyanis az elődök csapdájába, s 2005. évi udvarház-terminológiai és 2009-ben megjelent áttekintő dolgozatában egyaránt idézte Tar esetét a várként és udvarházként felváltva, s így számára rendszertelenül szereplő objektumok között.¹⁴ Mentségeként csak ugyanazt hozhatja fel, amit legfőbb hibájaként róhat fel az olvasó: az iménti régészeti kötetből és a kastély-adattárból merítette tudását. Azaz, s ez a legfontosabb, a kérdéses forrásokat nem nézte meg összefoglalójához. Csak most, utólag.

8 BÉKEFI PÁSZTÓ I. 238–240. Ehelyütt Békefi a tari várról és a hozzá tartozó birtokokról beszél az 1454. és a később idézendő 1465. évi oklevelek kapcsán.

9 JUAN CABELLO: A tari késő-középkori udvarház. In: *Castrum Bene* 2/1990. Várak a későközépkorban. Szerk. Juan Cabello. Budapest, 1992. 227–240.

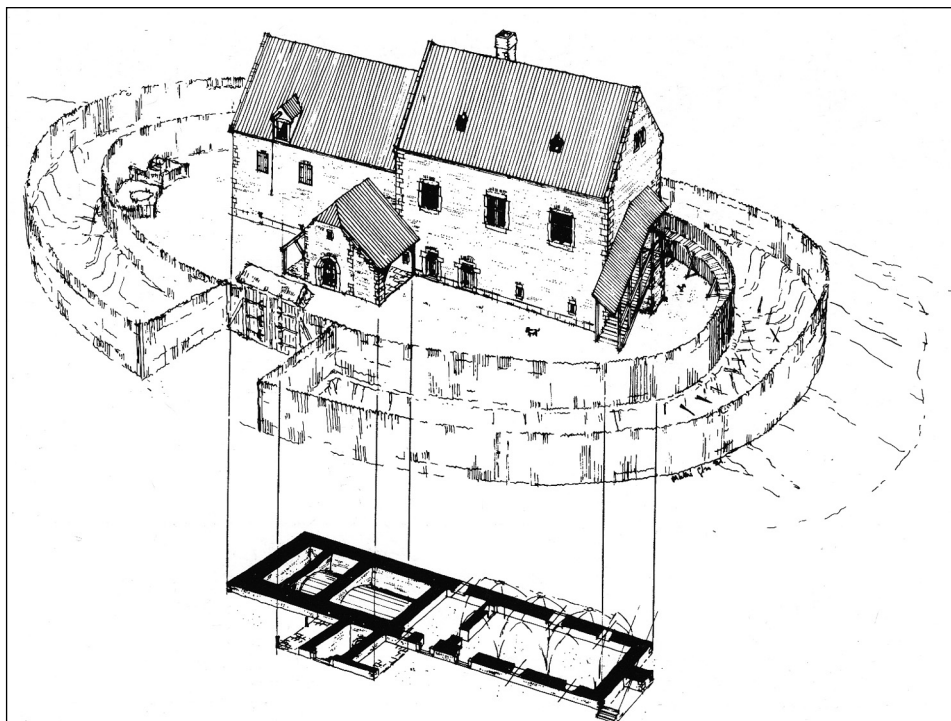
10 Ilyen pl.: CABELLO: Tar 100.

11 CABELLO: Tar 56., különösen 137., 143. jegyzetek, természetesen mindenhol Békefi művére történő hivatkozással.

12 KOPPÁNY TIBOR: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti füzetek 25.) Budapest, 1999. 233.

13 Legutóbb pl.: GÁBOR VIRÁGOS: A Late Medieval noble residence: New excavations on the Klissza hill in Pomáz. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest, 2004. 673. Az itt említetttel szemben Tart középkori forrás sohasem nevezte castellumnak.

14 HORVÁTH RICHÁRD: *Castrum Teremhegy*. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. *Castrum*, 3. (2006/1.) 65.; Uő.: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rácz György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest, 2009. 69.

A tari udvarház elméleti rekonstrukciója. Máthé Géza munkája (Juan Cabello et al.: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. (Művészettörténeti füzetek 22.) Budapest, 1993. 176. kép)

Végezetül a teljesség megkívánja, hogy egyedüli ellenpéldaként szót ejtsünk Csánki Dezső monumentális történeti földrajzi munkájáról, ahol Tar mellett nem találunk várra utaló forráshelyet vagy arra történő utalást.¹⁵

E rövidke historiográfiai áttekintés után vessünk egy pillantást a forrásokra. Ismétlem, nem lehet e néhány sor feladata a Tariak birtoklástörténetének összefoglalása – különösen, mert ennek már van irodalma – csupán a „vár” vonatkozó forráshelyek időrendi, rövid áttekintése. Ezek sorában is az első a fentebb tárgyalt irodalmakban rendre hivatkozott 1454. évi örökösödési szerződés. Eszerint a Tariak és a velük rokon Pásztóiak egymást örökösükké fogadták, így ebben az oklevélben szerepel a felek jószágainak meglehetősen részletes felsorolása. Az oklevelet olvasva azonban rögvest világossá válik, hogy ez esetben a szöveg téves értelmezéséről lehet szó. Ott ugyanis tari várról nem, hanem Tar birtokról és a korábban is Tari jószágnak számító siroki várról esik csupán szó.¹⁶ Ezt a felsorolást érthette félre Békefi, s került munkája tanulmány részében több helyre a tari „vár.”

Időben tovább haladva a következő oklevél, amely Tarról is említést tesz, 1463-ból való. Ekkor a Pásztóiak tiltakoztak az egri káptalan előtt, mert Tari György összes bir-

15 CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest, 1880. 56., 119. Attól a tényről azért nehéz szabadulni, hogy a hivatkozott irodalmak közül időben Csánki műve volt az első (Békefit is megelőzve), s itt szó sem esett várról (holott azokat megynként külön fejezetben, kiemelten közölte a szerző).

16 „...item Pazthoh predicta, Thar, castro Syrok, villa Syrokalya, Nagberen,...” DL 14855. és DL 14856. Kiadása: BÉKEFI: Pásztó I. 333–335.

tokát a Nánai Kompoltoknak zálogosította el, holott azok éppen a fentebb idézett, 1454. évi megállapodás értelmében őket illetnék. Nos ehelyütt Tari György jószágainak felsorolásában értelem szerűen Tar is helyett kapott, ám csupán egyszerű birtokként említve.¹⁷ Ugyancsak így fordul elő egy különösen becses dokumentumban, Tari György egyetlen ismert tari keltezésű levelében, 1464-ből.¹⁸ A korszellemet és a gyakorlatot ismerve udvarháza valamelyest várként való meghatározhatósága esetén aligha hagyta volna el György ennek megemlítését levelének dátumsorából. Már csak azért sem, mert valódi várakat, Sirokot a jelek szerint nem lakták, számukra Tar volt az igazi rezidencia.

A Pásztóiak tiltakozása – itt most mellőzendő politikai okokból – hiábavaló volt. A Tari birtokokra láthatóan a Nánai Kompoltok figyeltek fel elsőként, ám nem egyedülként. A térség korabeli legfontosabb birtokosa Gúti Ország Mihály nádor (1458–1484) és családja volt. Ők is fantáziát láttak a saját elfekvőségeiket – ilyen volt a szomszédos hollókői uradalom, melyet a Szécsényiek 1460-as kihalása után a Losonciakkal közösen szereztek meg – szépen kiegészíteni képes birtokokban. Hogy ez megvalósulhasson a Kompoltokkal közös fellépés eredményeképpen 1465. február 8-án Tari György a nádornak és a Kompolti fiúknak 24000 ezer aranyforintért lekötötte minden birtokát, kikötve, hogy esetleges (ekkor már igencsak sejtethető) magtalan halála esetére azok a két felsorolt felet illessék, s a javakat más ne válthassa magához. A tari „vár” történetében eleddig ez az oklevél számított a második vár-említés fenntartójának, így jelentősége kiemelt. Lássuk azonban a szöveget. Azt természetesen Sirok vár, mint az uradalom 1388-ban megszerzett fejének említésével indul, majd eztán következik a tartozékok felsorolása. Az kétségtelen tény, hogy ebben a listában Tar kitüntetett szerepet kap, lévén Sirok mellett a birtokok alighanem valódi központját jelentette, ám várról nem esik szó. Az itt olvasható *ad idem castrum et possessionem Thar* formula nem másra utal, minthogy a felsorolt birtokok ugyanahhoz a várhoz (ti. Sirok) és Tar birtokhoz tartoznak, úgyis mint az uradalom központjaihoz. Az *idem* meghatározó névmás tehát Sirok várára vonatkozik és nem Tarra.¹⁹ Ugyanezzel a szövegezéssel találkozunk az átadást véglegesítő második, február 21-én kelt oklevélben is.²⁰

Nos, ezzel akár le is zárhatnánk a vizsgálatot. Ez előtt azonban talán nem felesleges annak megtétele, hogy a középkor hátralévő évtizedeiből sorra vegyük a Tart említő forrásokat annak megismerése végett, vajon akad-e köztük olyan, amely valamiféleképpen az épület vár megnevezését támaszthatná alá, arra utalna. Szerencsénkre a források eztán sem hagyják cserben az érdeklődőt. Tari György iménti, 1465-ös zálogolását és átadását

17 „...quod prout ipsi percipissent egregius Georgius de Thar universas possessiones et porciones suas possessionarias in possessionibus lobbagi, Lucen et Samsonhaza in Newradiensi, ac Paztoh, Thar predicta Therybes, Rosnok...” DL 15894. Kiadása: BÉKEFI: Pásztó I. 342–343.

18 „Datum in Thar...” DL 15973.

19 „...castrum suum Syrok vocatum, simulcum villa similiter Syrok vocata ac tributo in eadem subtus ipso castro exigi solito, item possessiones suas Welpreth, Naghberek cum tributo ibidem exigi solito et molendino in fluvio Tharnapathaka vocato decurrenti, preterea Raczfalw, Zayla, Rosnok, Thereebes similiter cum molendino in fluvio Zaghwa defluentis, necnon totem porcionem suam possessionariam in possessione vocata habitam, necnon possessionem Thar predictam modo simili cum tributo in eadem habito ac silvis et montibus Matrahegye vocatis ad idem castrum et possessionem Thar pertinentibus, necnon Pyspeky vocatas ad directam terciam partem opidi Paztoh nominati omnino in Hevesiensi, item...” DL 16161. Kiadása: BÉKEFI: Pásztó I. 349–351. További példánya: DL 6929. Kiadása: BÉKEFI: Pásztó I. 352–361.

20 DL 59527. Ennek regesztakiadásában a szöveg helyes értelmezésével találkozunk, azaz Tar mellett nem szerepel vár. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Budapest, 1938. 900. sz.

követően a Kompolti és Ország családoknak nem is kellett sokat várnia, hogy a birtokokat megszerezzék. Tari György 1472-ben utódok nélkül halt meg, így Mátyás király ez esztendő októberében minden jószágát a két zálogbirtokos családnak adományozhatta. Ehelyütt Tar oppidumként, azaz mezővárosként szerepel, ám udvarház vagy erősség léteéről nem hallunk.²¹ A két új birtokos miután átvették György javait, alighanem maguk is megosztottak azokon. Erre utal néhány Jagelló-kori dokumentum.

A Nánai Kompoltok és a Gúti Országok közös birtoklása ugyanis 1522-ben, az előbbieki fiági kihalásával ért véget. Ezt megelőzően azonban a Tari Györggyel megesezt örökösödési ügy ismétlődött meg. Amikorra világossá vált, hogy az utolsó Kompolti, nevezetesen Ferenc, gyermekek nélkül fog meghalni, Gúti Ország Mihály unokái siettek vele is kölcsönös örökösödési szerződésre lépni. Ebbéli igyekezetüket siker koronázta, s a megállapodásra 1511/1512 folyamán több lépcsőben sor is került. Szerencsés módon mindkét fél által kiadott oklevelek korunkra maradtak, s ebből rekonstruálhatjuk az egykori Tari birtokok felosztásának módját. Eszerint Tar birtokot közösen, felezve birtokolták, ám az udvarház az Ország család kezelésébe került 1472 után. A Kompoltiak bevallását tartalmazó oklevelekben ugyanis minden esetben csak egyszerűen Tar feléről esik szó azokban, amit (kis)nánai várak tartozékai közé soroltak.²² Ezzel szemben, ha az ugyanekkor a Gúti Országok által kiadott okleveleket tekintjük, az udvarház írott nyomát azokban találjuk meg.²³

Mit mondhatunk zárásképpen? A fenti sorok egyszer és mindenkorra tisztázzák a helyzetet: a Mohácsot megelőző évszázadokban a Nógrád megyei Taron nem állt vár, s az ott egykoron létezett udvarházat pedig 1454-ben és 1465-ben nem nevezték várnak, ahogyan a későbbi évtizedekben sem, legalább is 1526-ig bezárólag.²⁴ Akkor mi is állt itt valójában? Tekintélyes nemesi család kőből épült udvarháza, amely a kor szokásjoga által megengedett „erődítésekkel” kerítéssel és kisebb árokkal volt ellátva, ám emiatt még erődített udvarháznak sem kell tartanunk. Utóbbi elemek, úgy az egyszerű kerítés, mint az árok hétköznapi velejárója volt a nemesi udvarháznak, s több kortárs épület rendelkezhetett is ilyen építészeti elemekkel, még ha ezek korunkra nem is maradtak meg.²⁵ Ugyancsak törőlnünk kell Tart azon épületek sorából, amelyeket a kései középkorban felváltva neveztek udvarháznak és/vagy castellumnak, várnak, s megszabadul a kutatás annak terhetől is, hogy e „kivételes” feltűnésekre valamiféle magyarázatot keressen, találjon.

21 DL 59603. Kiadása: BÉKEFI: Pásztó I. 372–373.

22 DL 22012., DL 22180., DL 60007.

23 „item curiam Thaar vocatam cum pertinenciis, possessionibusque et iuribusque possessionariis Thar, Samsonhaza,...” DL 22011., DL 22321.

24 A későbbiekéről csak annyit tudunk, hogy 1569-ben már castellumként említették, ám ezt a valós és közeli török veszély miatti kiépítés/átépítés magyarázhatja, annak dacára, hogy ezt a régészeti kutatás nem bizonyította. Netalán a fogalom „devalválódásával,” egyfajta bővülésével lenne dolgunk? Mert ha a középkori formájában fennálló épületet nevezték így (amit a kutatás eredményei alapján legalább is gyaníthatunk), akkor bizony nehéz más magyarázattal szolgálni. BÉKEFI: Pásztó I. 246. „Item castellum Thar...” MOL A 57. (Magyar Kancelláriai Levéltár. Királyi könyvek.) 3. kötet 953. oldal. Ugyanakkor Gúti Ország Kristóf 1560. évi királyi új adományának felsorolása azt is megengedi, hogy már ekkortól úgy tekintsünk az épületre, mint amit erődítettnek említenek. Vö. „...totalia castra Cheythe, Thapolchan, Swran, Iokew in Nittrinesi et Zomolyan is Posoniensi, necnon Hollokew cum medietate pertinenciarum opidi Zechen in Newgradiensi, ac Nana, Syrok et Orozlankeu, ac Thar in Hewesiensi comitatibus existencia habita simulcum cunctis eorundem oppidis,...” MOL A 57. (Magyar Kancelláriai Levéltár. Királyi könyvek.) 3. kötet 642. oldal.

25 Lásd ehhez az első jegyzetben hivatkozott dolgozatot, valamint további példaként, noha itt nem földesúri, hanem egyházi kézben lévő, kerítéssel „erődített” épületről van szó: Mordovin Maxim: Késő középkori udvarház Zalavár-Récéskúton. *Castrum* 5. (2007/1) 65–76.